
ТЕОРІЯ ТА ФІЛОСОФІЯ ПРАВА. ПОРІВНЯЛЬНЕ ПРАВОНАВСТВО. ІСТОРІЯ ПРАВА ТА ДЕРЖАВИ

УДК 94 (477) 341.485

Бондаренко Віктор Дмитрович,
доктор філософських наук,
професор, головний науковий співробітник
ДНДІ МВС України, м. Київ, Україна
ORCID ID 0000-0003-1781-8370

ГОЛОДОМОР 1932–1933 РОКІВ ЯК НАЦІОНАЛЬНА КАТАСТРОФА УКРАЇНЦІВ

Стаття присвячена узагальненню та переосмисленню величезного за обсягом матеріалу, що ушановує пам'ять жертв голодомору-геноциду 1932–1933 років. Дослідження штучного голоду того періоду велися у різний час як за кордоном, так і в колишньому СРСР, і в Україні. При написанні статті ми спиралися на добре вивірені факти та оцінки штучного голоду, що вже відстоялися у науковій та публіцистичній літературі, аби нагадати сучасникам про жахливу трагедію нашої нації, про її національну катастрофу, організовану більшовиками заради втілення у життя своїх хворобливих соціальних фантазій.

Ключові слова: штучний голод як примус до колективізації на селі; продзагони; насильницьке вилучення у селян хліба та інших харчових продуктів; “чорні дошки”; масова смертність; дослідження національної катастрофи українців.

Цього року український народ вшановує пам'ять мільйонів безвинних жертв Голодомору 1932–1933 рр. З тих моторошних часів минуло дев'ять десятиліть, а з народної пам'яті не зникають жахливі картини свідомих убивств людей, спеціально організованих владою. І тут вже не важливо, які чинники лежали в основі голодомору – соціальні, політичні, національні, історичні чи якісь інші, оскільки домінування котрогось із них, у кінцевому підсумку, не впливало на результат реалізації цього нелюдського плану – винищення мільйонів невинних людей на догоду втілення в життя придуманих більшовиками ідей, що лягли в основу злочинного соціального експериментаторства.

За великим рахунком, часи сьогоденної війни, що пояснюється агресором необхідністю боротьби з “неонацизмом” українців та їх надмірною цивілізаційною вестернізацією, нічим не відрізняються від подій майже сторічної давнини, пов'язаних зі спробою будівництва “найсправедливішого суспільного устрою в історії людства” – комунізму. У жертву цьому соціальному фантому уже принесено сотні мільйонів людських життів по всьому світові і, на жаль, українці вже не раз

опиняються в епіцентрі соціальної бурі, що забирають собі у жертву кращих із кращих представників нашої нації.

Предкам українців історичною долею була дарована можливість оселитися і жити на благодатній і багатій землі, на якій споконвічно вони вирощували хліб, народжували дітей та боронили її від ворогів. Тут, як і в інших краях, народ ніколи не переживав “золотого віку”, не користувався казковими “молочними ріками з кисільними берегами”, але, розумно організовуючи своє життя і працюючи, він міг прогодувати себе та купити все необхідне, що було потрібне для життя, але не росло на цій землі. Десятки мільйонів тон збіжжя, що експортуються нині через т.з. “зерновий коридор”, свідчать про життєздатність українства, високу культуру його господарювання та товарообігу, а також про здатність розвивати нові галузі виробництва, безпосередньо не пов’язані з природними багатствами, дарованими Господом.

Вочевидь, що в різні періоди історії нашого народу були і голодні роки, коли нестача харчів обумовлювалася недородами, стихійним лихом, війнами тощо. Так і в ХХ столітті, крім періоду, коли розігралася трагедія голодомору 1932–1933 рр., історики виділяють голодні роки після подій, пов’язаних із жовтневим переворотом та більшовицьким соціальним новаторством, що призвело до громадянської війни та розрухи, а також 1946–1947 рр., які стали наслідком недороду та необхідністю утримувати багатомільйонну армію і новостворений табір сателітів тодішнього СРСР. За своєю якістю до названих періодів наближається і період початку 60-х років, коли у всій повноті проявилися наслідки невпинного експериментаторства Микити Хрущова, що призвели до зникнення низки важливих продуктів із вжитку мільйонів людей. У магазинах не стало м’яса, масла та олії, а місце пшениці у хлібі упевнено зайняла кукурудза.

Роки радянської влади, по-суті, стали суцільним періодом голодного існування населення, позбавленого основних громадянських прав, що базувалися на ідеях більшовицьких вождів. Основу цієї народної трагедії заклав Ленін, продовжив Сталін, а Хрущов і його послідовники довели, що змодельований ними суспільний устрій не піддається модернізації, а може бути лише зруйнований, щоб повернути до життя основи демократії.

Неважко бачити, що позначені голодом періоди суспільного розвитку та схожі з ними негаразди особливо часто траплялися з українцями у пору більшовицького панування з характерним для нього насильницьким перерозподілом харчових ресурсів між територіями та соціальними групами, що базувалися на ідеї упокорення тих, хто не хотів сліпо сприймати догматів радянського суспільного устрою. Голодомор 1932–1933 років у цьому сенсі став своєрідним апогеєм взаємного несприйняття України і комунізму. Вільнолюбива природа українства ніяк не мирилася з прокрустовими вимогами нової влади, Україна довго не хотіла входити до складу новоутвореної більшовицької держави, український селянин не бажав іти до колгоспу тощо. У ті роки на території Наддніпрянської України фіксувались тисячі повстань проти більшовицьких новацій у різних сферах життя, що тягнули за собою радикальне погіршення становища селян, робітників та інтелігенції і репресивні заходи щодо них з боку влади.

Усі без виключення посягання імперсько-комуністичного центру на українство мали характер геноциду, мета якого – його упокорення. З наукового погляду вони були проаналізовані автором концепції геноциду, нашим земляком, Рафаелем Лемкіним, і лягли в основу міжнародних правничих актів щодо оцінки цього явища. В основу вироків Нюрнберзького трибуналу та Конвенції ООН “Про запобігання злочину геноциду та покарання за нього” були покладені його думки та висновки, схвалені Генеральною асамблеєю ООН 1948 р.

Аналізуючи концепцію Р. Лемкіна принагідно до ситуації з голодомором 32–33 рр., неважко виокремити її складові. Вони стосувалися винищення українського селянства, його фрагментації та переселення, а також руйнації української культури, національної церкви та інтелігенції. Селянство як основна соціальна верства землеробського краю було головною метою сталінської політики переформування українського суспільства. Селянин був заможним і не хотів колективізації, а відтак був некерований і економічно вільний, міг ігнорувати радянську владу. Необхідність руйнації такого стану речей вибудувала логіку боротьби імперсько-більшовицького центру з українським селянином: зробити голод основним засобом боротьби з селянством, як осередок торгівлі місто має бути закритим від селян, депортація заможних селян з України та заміщення їх переселенцями з російських регіонів, запровадження системи жорстких покарань за переховування харчових запасів чи їх вилучення із системи усупільненого землекористування тощо.

З цією метою у селянства силоміць вилучався хліб, а згодом, особливо за умов невиконання хлібного податку, й інших харчових продуктів – картоплі, овочів, домашніх тварин та птиці. Для виконання цієї роботи задіявалися місцеві та воєнізовані продзагони, що вилучали, а почасти знищували, усі харчові запаси селянства. У багатьох селах люди змушені були їсти котів, собак та дрібних гризунів. Часто фіксувалися випадки канібалізму. Владою запроваджувалися людиноненависницькі документи типу “закону про п’ять колосків”; т.з. “чорні дошки”, з допомогою яких каралися цілі населені пункти; виселення т.з. кулацького елементу у віддалені регіони СРСР; позбавлення волі та майна тих, хто бунтував проти запроваджуваних порядків. В Україні була задіяна величезна кількість внутрішніх військ та правоохоронних органів, що дозволяло закрити міста від доступу сільських жителів, а на місце виселених чи вимерлих українських селян заселялися селяни з різних областей Росії, з метою знищення демографічної єдності українців.

За Рафаелем Лемкіним, у період між 1926 та 1939 роками внаслідок депортації частка українців у населенні України знизилася з 80 до 73 відсотків, в абсолютних числах з 23,2 до 19,6 мільйонів, тоді як неукраїнське населення зросло на 5,6 мільйонів.

Масове виселення українців у східні райони Росії регламентувалося постановою Політбюро ЦК ВКП (б) від 30 січня 1930 року “Про засади щодо викорінювання куркульських господарств у районах суцільної колективізації”. Базуючись на аналізі виконання цього та похідних від нього документів, за даними одного із провідних учених із вивчення колективізації та голодомору профе-

соро В. Марочко, за період з 1929 до 1933 рр. з України було виселено близько 200 тис. селянських сімей, тобто 1 мільйон українців.

Натомість із Росії (Горьковська, Івановська та інших областей) на території Одеської, Донецької, Харківської та Дніпропетровської областей було переселено сотні тисяч селян. Ця робота реалізовувалася з перевиконанням плану, з наростаючим темпом, особливо в 1933 році, що забрав рекордну кількість життів українських селян.

Деморалізоване тотальною колективізацією українське село було позбавлене здатності до внутрішнього опору ще й тому, що до початку 30-х років більшовики встигли винищити українську національну інтелігенцію з її основними інститутами, школою, письменством, закладами культури та церквою. Національні політичні провідники, письменники, митці, учителі були депортовані. У міру того, як активувалося усупільнення землі та утворення колективних господарств, цей процес лише посилювався. Дослідники голодомору наводять жахливу статистику – лише у 1931 р. до Сибіру з України було вислано понад 50 тисяч інтелектуалів – провідників нації у різних царинах. Згодом вони були цинічно знищені.

У цей же період під тиском зовнішніх обставин зникла і національно орієнтована церква – Українська Автокефальна Православна Церква, що була з допомогою каральних структур “саморозпущена” у 1930 році. У кілька прийомів було ліквідовано її єпископат на чолі з митрополитом Василем Липківським та понад 10 тисяч священства. Залишившись без духовної опори, селянство в Україні стало більш податливе до більшовицьких казок про комуністичний рай та рівність усіх націй і народностей. Село перетворилося на мішень безмежного соціального експериментаторства, за яким бовванів невідворотний образ смерті.

Основу ж православної церкви, відтвореної Й. Сталіним у 1943 році, склали деморалізовані та сервільні єпископи та священство, що діяли під наглядом спеціальних служб. Саме вони і принесли нам убивчі ідеї т.з. “руського мира”, що продовжив продукувати наративи ненависті до українців та виправдовувати війну Росії проти України з усіма її звірствами і тотальною розрухою.

Крім усього іншого, голодомор-геноцид був ще й одним із наймасштабніших грабунків нації. Комплексну і всеохоплюючу систему винищування українців влітку 1930 року, зокрема, увінчала система т.з. торгзіну (торгівля з іноземцями), всередині якої єдиним платіжним засобом за харчові продукти були дорогоцінні метали та каміння.

У більш ранні періоди “революційних перетворень”, як відомо, грабувалися ворожі класові елементи, багатства царської держави та церкви. У 30-ті ж роки справа дійшла до того, що вкрай неефективна влада мала вже відбирати побутові предмети з дорогоцінних матеріалів у всіх верств населення. На фоні повної відсутності можливості купівлі харчових продуктів за інші платіжні засоби, на території України було відкрито 263 базових магазинів торгзіну, кожен з яких мав мережу пунктів, відділень, контор та лавок, які, крім усього, ускладнювали як викуп дорогоцінних матеріалів, так і видачу продуктів харчування, які належало віддати платникам. Природно, що левову частину “іноземців” у цій торговій мережі складали українські селяни, яким вдалося зберегти щось із дорогоцінних металів у вигляді царської валюти чи предметів побуту.

Сьогодні неважко відслідкувати, як в українському суспільстві наростав вал безвиході у зв'язку із настанням голодної смерті. За даними державної казни, у 1931 році від роботи системи торгзину надійшло 6 млн валютних карбованців, тоді як у 1932 р. – близько 50 млн, а у 1933 р. – 107 млн валютних карбованців. З них понад 75 % становили кошти, вилучені за дорогоцінні метали – золото, срібло, платина, т.з. “золотобрухт” становив 38 %, а монети царського карбування – 18 % від загальної суми валютних надходжень. І якщо в абсолютних цифрах це становило у 1932 р. – 21 т золота (26,8 млн крб), 18,5 т срібла (0,3 млн крб), то у 1933 р. – 44,9 т золота (58 млн крб) і 1420,5 т срібла (22,9 млн крб). Крім цього, у 1932–33 рр. за кордон було відправлено різного антикваріату, що був зданий через систему торгзину, на суму 5,8 млн крб. І це все за умов відчутного, а інколи наближеного до прямого грабунку методу оцінки вартості предметів, що їх голодні люди з останніх сил несли до торгзину.

Хто ж був автором цієї сатанинської системи визискування, що штовхала мільйони людей у холодні обійми смерті? Серцевину цієї сили складала компартія з її лозунгами “соціальної рівності”, “гегемонії пролетаріату” та “інтернаціоналізму”. 22 травня 2009 року Служба безпеки України порушила кримінальну справу за ознаками злочину, передбаченого частиною 1 статті 442 Кримінального кодексу України за фактом здійснення геноциду в Україні у 1932–1933 рр., від якого загинули мільйони людей. Суд визначив, що Сталін, Молотов, Каганович, Постишев, Касіор, Чубар та Хатаєвич вчинили злочин геноциду, який, відповідно до Конвенції ООН від 26 листопада 1968 року, не має терміну давності.

Природно, що в рішенні суду ідеться лише про невеличку групу лідерів компартії СРСР, що були ідеологами геноциду. У його реалізації брали участь значно ширші верстви партійних, радянських, господарських кадрів, представників адміністративного апарату та каральних органів, які працювали на місцях і втілювали в життя вбивчі плани партійних бонз.

Попри постійне намагання компартії приховати злочини геноциду українського народу, правда про ті страшні події торувала собі дорогу. Геноцид 1932–1933 рр. став об'єктом маніпуляцій партійної верхівки в роки правління Микити Хрущова, коли було зроблено спробу відбілити історичну роль партійної верхівки України у подіях того часу (Косіора, Чубаря, Хатаєвича та Постишева). Однак історія знову розставила свої акценти – ці діячі отримали заслужений осуд.

На початках суспільного усвідомлення змісту і масштабів катастрофи в Україні 1932–1933 рр. біля витоків цієї роботи стояли іноземні дослідники, такі, як уже згадуваний Рафаель Лемкін, Джеймс Мейс, Роберт Конквест та інші. Процеси, пов'язані з горбачовською “перебудовою”, реанімували цю тематику і на національному рівні, де проблема голодомору в кінці 80-х років минулого століття згадувалась навіть у деяких партійних документах. Активно і різнобічно тему голодомору досліджували українські вчені, серед них слід назвати С. Кульчицького, Г. Єфіменка, В. Сергійчука, Я. Пирога, І. Кураса, В. Василенка, В. Марочко, В. Вятровича, Л. Коваленко, В. Маняк та багатьох інших.

Свідчення про голодомор 1932–1933 рр. поволі ставали здобутком світової громадськості. Проте вони почали поширюватися уже в період самого голоду. Так, 27 вересня 1933 р. представник уряду УНР в еміграції Олександр Шульгин

звернувся до 14 Асамблеї Ліги Націй з листом, у якому привернув увагу до масового голоду в Україні. Майже водночас Організація Українських Націоналістів організувала у м. Львові проведення терористичного акту щодо особистого представника Й. Сталіна – О. Майлова, на знак протесту проти масового винищення населення України голодом. Ця та подібна інформація з роками ширилася, утверджуючи більш-менш реалістичну картину того, що відбувалося у ті часи в Україні.

Одним із перших заговорив про голод в Україні валлійський журналіст Гаррет Джонс (березень 1933 р.). Подібні матеріали публікували чимало журналістів, проти яких велася активна контркампанія, у ній брали участь відомі симпатички радянської влади: Бернард Шоу, Герберт Веллс, Едуард Ерріо та інші. Вони стверджували, що голодомор є витвором антирадянської пропаганди.

У межах СРСР факт масового голодомору довгий час заперечувався і замовчувався. Офіційна пропаганда стверджувала, що жодного голодомору не було взагалі, а окремі факти голоду пояснювалися посухою на території СРСР, а не лише в Українській СРР. Проблеми, пов'язані з харчуванням населення, пояснювалися неврожаєм, необхідністю здійснення експорту зерна урядом СРСР за міжнародними угодами, колективізацією, шкідництвом ворогів радянської влади тощо.

Противником визнання факту голодомору 1932–1933 рр. виступила не лише влада СРСР, а й владні кола сучасної Росії, що перейняла на себе роль спадкоємців колишнього СРСР. На цій підставі твори українських учених, що відтворюють реальну картину голоду початку 30-х років минулого століття, визнаються в Росії екстремістськими та такими, що зазіхають на авторитет тамтешньої влади. Голод того періоду трактується як спільне горе для колишнього Радянського Союзу без особливостей в Україні.

У результаті багаторічної боротьби і дослідження голодомору 1932–1933 рр. в Україні та за кордоном відбулося визнання голодомору геноцидом. 15 травня 2003 року Верховна Рада України у офіційному зверненні до народу України визнала голодомор актом геноциду. 28 листопада 2006 року було ухвалено Закон України “Про голодомор 1932–1933 років в Україні”, який однозначно трактує події 1932–1933 рр. як геноцид українського народу. У тій чи іншій формі факт організації геноциду-голодомору нині уже визнаний десятками парламентів та урядів країн світу і цей процес продовжується.

У листопаді 2003 року, 58 сесія Генеральної асамблеї ООН ухвалила “Спільну заяву з нагоди 70-ї річниці Великого Голоду 1932–1933 рр.”, де він визнавався трагедією українського народу. 23 жовтня 2008 року Європарламент визнав голодомор в Україні злочином проти людства і висловив співчуття українцям. 28 квітня 2010 року Парламентська асамблея Ради Європи схвалила резолюцію про вшанування пам'яті загиблих у результаті голоду 1932–33 рр. в Україні та інших республіках колишнього Радянського Союзу.

Геноцидом українського народу голодомор визнала католицька церква, Константинопольська православна церква та інші релігійні організації. Процес визнання голодомору 1932–1933 рр. неурядовими організаціями продовжується і нині.

Жертви голодомору змальовані у багатьох мистецьких творах – художній літературі, образотворчому мистецтві, піснях, музиці, кіно тощо. Четверта субота листопада в Україні визнана Днем пам'яті жертв голодоморів. Щорічно цього дня проводиться всеукраїнська акція “Запали свічку”. В Україні та за кордоном діють монументальні комплекси і меморіали пам'яті жертвам голодомору. Одним із найбільш відомих серед них є музей голодомору у м. Києві, що з його добудовою стане одночасно і дослідницьким центром цього страшного явища в історії нашого народу, спровокованого і реалізованого сталінським режимом.

І, насамкінець, про найтяжче і найстрашніше, про жнива голодної скорботи, що назавжди відбилися на долі нашого народу, не лише на його демографії, а й ідентичності, психології та національному характері. За сучасними даними, що базуються на аналізі багатьох матеріалів, передусім, на даних переписів населення 1926, 1937 і 1939 рр., було встановлено, що за роки голодомору 1932–1933 років безпосередні втрати населення в Україні становили понад 3,9 млн осіб через надсмертність і 600 тисяч осіб – через дефіцит народжуваності. Загалом ці втрати склали 4,5 мільйонів осіб. У результаті дослідження було встановлено, що найбільших втрат від голодомору зазнали Київська та Харківська області (у кожній понад 1 млн осіб), а також Вінницька, Дніпропетровська, Одеська, Чернігівська та Донецька області.

У багатьох населених пунктах України людські втрати в роки голодомору перевищували втрати, понесені в роки Другої світової війни. При цьому абсолютна більшість українців вважають голодомор 1932–1933 років трагічним явищем штучного походження. Вічно кожен із нас і наша Мати Україна буде оплакувати ці невинні мільйонні жертви грандіозного соціального квазіексперименту, жертвою якого став, насамперед, український народ. Повсякчас складаймо посмертну шану людям, які стали безвинною жертвою цього експерименту та його ідейних вождів. Хай вдячна людська пам'ять навіки збереже імена наших страдників штучного голоду, а Господь сподобить наш народ більше ніколи не потрапити в тенета сліпих поводитирів-убивць.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Конвенція про запобігання злочину геноциду та покарання за нього, прийнята Генеральною Асамблеєю ООН 9 грудня 1948 р. як Резолюція Генеральної Асамблеї 260.
2. Рафаель Лемкін. Радянський геноцид в Україні. 1953.
3. Про засади щодо викорінювання куркульських господарств у районах суцільної колективізації: постанова Політбюро ЦК ВКП (б) від 30 січня 1930 року.
4. Конвенція про незастосування строку давності до воєнних злочинів і злочинів проти людства 1968, прийнята Генеральною Асамблеєю ООН 26.11.1968. Набула чинності 11.11.1970.
5. Про Голодомор 1932–1933 років в Україні: Закон України від 28.11.2006 № 376-16. Відомості Верховної Ради України. 2006. № 50. С. 1587. Ст. 504.
6. Спільна заява з нагоди 70-ї річниці Великого Голоду 1932–1933 рр., ухвалена Генеральною асамблеєю ООН. 58 сесія, листопад 2003 року.

REFERENCES

1. Konventsiiia pro zapobihannia zlochynu henotsydu ta pokarannia za noho. “The Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide”, adopted by the UN General Assembly on December 9, 1948 as General Assembly Resolution 260 [in Ukrainian].

2. *Rafael Lemkin* (1953). Radianskyi henotsyd v Ukraini. “Soviet genocide in Ukraine” [in Ukrainian].

3. Pro zasady shchodo vykoriniuvannia kurkulsykykh hospodarstv u raionakh sutsilnoi kolektyvizatsii. “On the principles of uprooting kulak farms in areas of continuous collectivization”: resolution of the Politburo of the Central Committee of the All-Union Communist Party (b) of January 30, 1930 [in Ukrainian].

4. Konventsiiia pro nezastosuvaannia strooku daavnosti do voiennykh zloochyniv i zloochyniv prooty liudstva 1968. “The 1968 Convention on the Exclusion of the Statute of Limitations for War Crimes and Crimes against Humanity”, adopted by the UN General Assembly on November 26, 1968. Entered into force on 11.11.1970 [in Ukrainian].

5. Pro Holodomor 1932-1933 rokiv v Ukraini. “About the Holodomor of 1932-1933 in Ukraine”: Law of Ukraine dated November 28, 2006. No. 50. P. 1587. Art. 504 [in Ukrainian].

6. Spilna zaiava z nahody 70-yi richnytsi Velykoho Holodu 1932–1933 rr. “Joint statement on the occasion of the 70th anniversary of the Great Famine of 1932–1933”, adopted by the UN General Assembly. 58-th session, November 2003 [in Ukrainian].

UDC 94 (477) 341.485

Bondarenko Viktor,

Doctor of Philosophy Sciences, Full Professor, Chief Researcher,
Scientific Research Institute MIA Ukraine,
Kyiv, Ukraine,
ORCID ID 0000-0003-1781-8370

THE HOLODOMOR OF 1932–1933 AS A NATIONAL CATASTROPHE OF UKRAINIANS

This article summarises and rethinks the enormous amount of material commemorating the victims of the Holodomor-Genocide of 1932–1933. Artificial famine studies of that period were conducted at different times both abroad and in the former USSR and Ukraine.

The article points out that there have been famine years in different periods of our country’s history, when food shortages were caused by crop failures, natural disasters, wars, etc. Thus, besides the tragic famine of 1932–1933, historians classify the years of famine after the October revolution and Bolshevik social innovations, which caused civil war and devastation, as well as the years 1946–1947, which were the consequences of malnutrition and the need to sustain an army of millions and again the camp of satellites of the then USSR. The period of the early 1960s, when the consequences of Nikita Khrushchev’s constant experimentation, which led to the disappearance a number of important products from millions of people’s consumption, were fully revealed, is of a similar quality to the aforementioned periods.

After years of struggle and research on the Famine Genocide of 1932–1933, the Holodomor genocide was recognised in Ukraine and abroad. On 15 May 2003, the Verkhovna Rada of Ukraine in its official appeal to the people of Ukraine recognised the Holodomor as an act of genocide. On November 28, 2006 the Law of Ukraine “On Holodomor of 1932–1933 in Ukraine” was adopted, which unequivocally interprets the events of 1932–1933 as genocide of Ukrainian people. Dozens of parliaments and

governments around the world have already recognised the famine as genocide in one form or another and this process is ongoing.

Many artworks depict the victims of the Holodomor, including fiction, fine arts, songs, music, cinema, etc. The fourth Saturday of November is recognised in Ukraine as the Day of Remembrance of the Holodomor Victims. Annually on this day, an all-Ukrainian campaign “Light a Candle” is held. In Ukraine and abroad, there are monumental complexes and memorials to the victims of the Holodomor.

In writing this article, we have relied on well-researched facts and assessments of artificial hunger to remind our contemporaries of the terrible tragedy of our nation, its national catastrophe, orchestrated by the Bolsheviks to make their morbid social fantasies come true.

Keywords: artificial hunger as a compulsion to collectivize in the countryside; labor camps, forcible confiscation of bread and other foodstuffs from peasants, “blackboards”, mass mortality, research into the national catastrophe of Ukrainians.

Отримано 11.04.2023